

dr Sylwester Kozak
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Ewolucje strukturalne w sektorze banków spółdzielczych w latach 1996-2011

Structural evolution in the cooperative banking sector in the years 1996-2011

Streszczenie: W latach 1996-2011 bankowość spółdzielcza podlegała silnym przeobrażeniom strukturalnym, zmieniając się z bankowości niszowej w bankowość uniwersalną. Procesy te były zbliżone ze zmianami zachodzącymi w krajach UE i pozaeuropejskich. Ponad dwukrotnie zmniejszyła się liczba banków (z 1.394 do 574), ale jednocześnie zwiększyła się liczebność sieci placówek (z 1.136 do 4.020¹). Konsolidacja przyczyniła się do poprawy kapitalizacji banków, poziomu bezpieczeństwa ich działania. Średnia wartość wskaźnika adekwatności kapitałowej wzrosła z 8,8% do 13,4%. Wyższe kapitały własne umożliwiły im obsługę kredytową większych przedsiębiorstw. Wejście Polski do UE, poprawa koniunktury, a następnie światowy kryzys finansowy wpłynęły na reorganizację struktury portfela kredytowego banków spółdzielczych istotnie zwiększając w nim udział kredytów dla przedsiębiorstw i osób prywatnych oraz zmniejszając udział kredytów dla rolników indywidualnych.

Słowa kluczowe: banki spółdzielcze, konsolidacja banków, działalność kredytowa

Abstract: In the period 1996-2011 the co-operative banking sector was the subject of a strong structural transformation, evolving from niche banking to universal banking. These processes were similar to changes taking place in the EU and beyond. The number of banks has decreased more than half (from 1394 to 574), but the size of the branch network increased (from 1136 to 4020). Consolidation has helped to improve the capitalization of banks, and the level of security of their actions. The average value of the capital adequacy ratio increased from 8.8% to 13.4%. Higher equity loans allowed them to service larger companies. Polish accession to the EU, the economic recovery and the global financial crisis resulted in the reorganization of the structure of cooperative banks' loan portfolio significantly increasing the share of loans to companies and individuals, and reducing the share of loans to farmers.

Key words: cooperative banks, banking consolidation, lending activity

---

¹ Wartości te nie uwzględniają liczby central, odpowiadającej liczbie działających banków spółdzielczych, gdzie zazwyczaj prowadzona jest również działalność operacyjna.

Wstęp

W latach 1996-2011 banki spółdzielcze w istotny sposób zwiększyły swoje znaczenie w sektorze bankowym oraz zmieniły profil oferowanych usług. Z 4,7% do 6% zwiększyły swój udział w aktywach krajowego sektora bankowego, rozbudowały sieć placówek, nie tylko w mniejszych miejscowościach i obszarach wiejskich, ale również w większych aglomeracjach miejskich. Zmieniły grupę głównych odbiorców usług z rolników indywidualnych na przedsiębiorstwa i osoby prywatne. Największych zmian dokonały w latach 2000, tj. po wprowadzeniu w życie ustawy o bankach spółdzielczych, ich zrzeszaniu i bankach zrzeszających, a także po wejściu Polski do Unii Europejskiej i ujawnieniu się skutków światowego kryzysu finansowego. W tym czasie banki spółdzielcze zostały poddane większej konkurencji ze strony banków komercyjnych, które w swej ekspansji weszły na rynki lokalne mniejszych miast i miejscowości. W pewnej mierze odpowiedzią banków spółdzielczych była reorganizacja zasad prowadzenia działalności i zwiększenie sieci placówek operacyjnych, w tym w większych miastach. Banki spółdzielcze podniosły też swe kapitały własne, dzięki czemu zwiększyły poziom bezpieczeństwa działania. Wyższe kapitały własne pozwoliły im również na podejmowanie większego ryzyka związanego z obsługą większych podmiotów gospodarczych, oferowaniem nowych produktów i skierowaniem ich do nowych grup klientów.

Literatura przedmiotu od początku pierwszej dekady lat 2000 wskazuje na dokonujące się zmiany w systemie funkcjonowania banków spółdzielczych w Polsce i innych krajach europejskich i pozaeuropejskich. Zawojska i Siudek [2005] zauważają, że w latach 1996-2002 w działalności banków spółdzielczych zmniejszyła się rola kredytowania rolników indywidualnych. Jednocześnie wzrastał udział kredytów dla gospodarstw domowych i indywidualnych przedsiębiorców w ich portfelu kredytowym, co wiązało się ze wzrostem przedsiębiorczości na terenach słabiej zurbanizowanych. W opinii autorów rozwój banków spółdzielczych wynikał m.in. z rozszerzania się działalności depozytowej związanej z koniecznością zakładania przez rolników rachunków bankowych dla transferowania środków pomocowych z Unii Europejskiej. Babu i Selkhar [2012] stwierdzają istnienie procesu uniwersalizacji banków spółdzielczych w Indiach. Badając działalność „miejskich banków spółdzielczych” (określanych jako: Urban Co-operative Banks (UCBs)) stwierdzają, że począwszy od 1949 r. aż do 1996 r. banki te były zobligowane do udzielania kredytów wyłącznie ludności miejskiej na finansowanie celów pozarolniczych. W kolejnych latach dzięki wprowadzonej deregulacji stały się istotnymi lokalnymi centrami finansowymi kredytującymi zarówno ludność wiejską, jak i miejską, w tym rzemieślników i małe przedsiębiorstwa.

Ferri [2008] stwierdza, że pomimo małej skali działania banki spółdzielcze uznawane są za bardziej stabilne niż większe komercyjne banki we Włoszech. Ważnym źródłem stabilności dla nich jest szeroka baza depozytowa jaką zazwyczaj one dysponują. Ponadto bliskość współpracy z klientami pozwala im na lepsze monitorowanie kredytobiorców rekrutujących się

głównie spośród indywidualnych przedsiębiorców oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Również na pozytywny efekt stabilnej bazy depozytowej wskazują Alexopoulos i Goglio [2009]. Zauważają, że dzięki zmianie strategii działalności banków spółdzielczych i zwiększenia ich uniwersalności poprawiła się ich sytuacja ekonomiczna.

Celem artykułu jest przedstawienie zmian, jakie dokonały się w bankach spółdzielczych w latach 1996-2011, w wyniku których przekształciły się one z licznej grupy rozdrobnionych podmiotów, działających na rynkach lokalnych i oferujących usługi głównie rolnikom indywidualnym, w grupę zauważalnych na krajowym rynku banków, kierujących ofertę do podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenach wiejskich i większych aglomeracjach miejskich, a także osób prywatnych. W badaniach wykorzystano dane pochodzące z okresowych raportów publikowanych przez NBP i KNF na temat sytuacji sektora bankowego w Polsce. W pracy zastosowano metodę analizy literatury przedmiotu na temat kondycji finansowej i sytuacji banków spółdzielczych oraz zestawienia porównawcze i tabelaryczne.

Pozostała część artykułu sformułowana jest w następujący sposób. Pierwszy rozdział przedstawia specyfikę funkcjonowania banków spółdzielczych w Polsce, drugi zmiany strukturalne dokonujące się w tym sektorze w latach 1996-2011, a trzeci zmiany w strukturze portfela kredytowego. Całość analizy podsumowano we wnioskach.

Rozwój bankowości spółdzielczej w Polsce

Bankowość spółdzielcza w Polsce sięga swoimi początkami dziewiętnastego wieku. Pierwsze spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe powstawały w Wielkopolsce i finansowały działalność drobnych przedsiębiorców i rolników². Spółdzielnie miały charakter samofinansujących się stowarzyszeń, nienastawionych na generowanie zysków [Orzeszko 1998]. Wewnętrzna akumulacja zysków pozwalała na obniżenie wysokości oprocentowania kredytów i zwiększenie ich dostępności. W kolejnych latach bankowość spółdzielcza rozwinęła się na obszarach dawnego zaboru austriackiego, a następnie rosyjskiego. W 1913 r. na terenach polskich funkcjonowało 5.029 spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych skupiających 2.132 tys. członków [Kozak 2010]. W okresie międzywojennym bankowość spółdzielcza stworzyła system zrzeszania, a funkcję tę pełnił utworzony w 1934 r. Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych RP. W 1937 r. zrzeszał on 3.400 spółdzielni bankowych o funduszach własnych wynoszących 102 mln zł oraz skupiających 1.061 tys. członków i 450 tys. wkładców [Piętka 1995].

Po II wojnie światowej banki spółdzielcze zostały w 1944 r. zrzeszone w Związku Rewizyjnym Spółdzielni RP w Lublinie. Następnie funkcję zrze-

---

² Za najstarsze polskie banki spółdzielcze uznaje się: Spółdzielczy Bank Ludowy w Śremie (1859 r.), Towarzystwo dla Przemysłowców Miasta Poznania (1861 r.), Towarzystwo Pożyczkowe w Brodnicy i Gołubiu (1862 r.) oraz Spółdzielnię Kredytową w Środzie Wielkopolskiej (1864 r.).

szania banków spółdzielczych powierzono Centralnej Kasie Spółek Rolniczych oraz Bankowi Gospodarstwa Spółdzielczego. W uchwalonej w 1975 r. ustawie Prawo bankowe³ zdefiniowano zakres czynności i organizację działania banków, potwierdzono konieczność stosowanie terminu „bank spółdzielczy” i utworzono państwowo-spółdzielczy Bank Gospodarki Żywnościowej (BGŻ). Bank ten w 54% był własnością Skarbu Państwa, a w 46% banków spółdzielczych. W stosunku do nich BGŻ pełnił funkcję finansową i rewizyjną oraz reprezentował je w relacjach z Narodowym Bankiem Polskim.

Na przełomie lat 1980. i 1990. ustawy⁴: Prawo bankowe z 1989 r. oraz o zmianach organizacji i działalności spółdzielczości z 1990 r. zwiększyły autonomię banków spółdzielczych, a BGŻ przestał pełnić funkcję centralnego związku spółdzielczego i centrali organizacyjnej i rewizyjnej. Jednak słaba sytuacja makroekonomiczna i ogólny kryzys w sektorze bankowym zwiększyły ryzyko upadłości wielu banków spółdzielczych. W rezultacie w 1994 r. ponad 300 z 1.612 działających banków spółdzielczych kwalifikowało się do ogłoszenia upadłości lub likwidacji. W latach 1993-1994 ogłoszono upadłość 33 banków spółdzielczych oraz 57 w 1995 r. Przeciętny współczynnik wypłacalności w 1994 r. wynosił 2,2%, a współczynnik powyżej minimalnego poziomu 8% posiadało tylko 424 banki. Przeciętne fundusze własne banku wynosiły 39,4 tys. zł a udział należności zagrożonych w należnościach ogółem osiągnął poziom 21,3% [KNB 2006].

Zmiany strukturalne w bankowości spółdzielczej w latach 1996-2011

Pomoc finansowa udzielona w latach 1994-1998 przez Skarb Państwa oraz Narodowy Bank Polski i Bankowy Fundusz Gwarancyjny pozwoliła na podniesienie kapitałów własnych banków spółdzielczych [KNB 2006]⁵. Dzięki przeprowadzonej w tym czasie restrukturyzacji od roku 1998 banki spółdzielcze rozpoczęły okres bardziej stabilnej działalności. Jednak poprawa ta nie była na tyle duża, aby podnieść ich kapitały własne do poziomów wymaganych przez regulacje bankowe. W 1998 r. tylko 439 z 1.189 działających banków spółdzielczych posiadało fundusze własne o wartości przewyższającej odpowiednik 100 tys. euro. Ustawa z 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych⁶ z jednej strony zwiększała swobodę zrzeszania się banków spółdzielczych, z drugiej zaś podnosiła w stosunku do nich wymogi

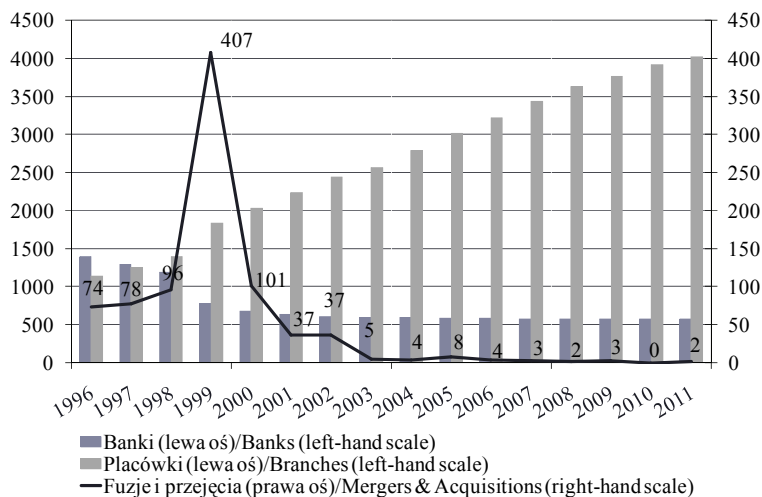
³ Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1975, nr 20, poz. 108).

⁴ Ustawa z dnia 31 stycznia 1989 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1989, nr 4, poz. 21); Ustawa z dnia 20 stycznia 1990 o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości (Dz.U. 1990, nr 6, poz. 36).

⁵ Dzięki zaniechaniu pobierania przez Skarb Państwa podatku dochodowego od banków spółdzielczych za lata 1995-1997 możliwy był wzrost kapitałów własnych o 104,2 mln zł. NBP w latach 1994-1998 udzielił bankom spółdzielczym preferencyjnych kredytów wekslowych o łącznej kwocie 125 mln zł oraz zwolnił 240 banków z obowiązku odprowadzania rezerwy obowiązkowej. BFG udzielił bankom spółdzielczym preferencyjnych pożyczek, gwarancji i poręczeń oraz skupu wierzytelności na wsparcie ich restrukturyzacji [KNB 2006].

⁶ Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (Dz.U. 2000, nr 119, poz. 1252).

kapitałowe. Dla wypełnienia wymogów ustawowych i uzyskania kapitałów własnych w wysokości 300 tys. euro przed końcem 2001 r. wiele z nich wykorzystywało model rozwoju oparty na konsolidacji, który został on rozpowszechniony w Europie w latach 1990, a w Polsce na przełomie lat 1990 i 2000 [Kornasiewicz 2001]. W rezultacie w latach 1998-2001 przeprowadzono kilkaset fuzji i przejęć (rys. 1).

Rys. 1. Liczba banków spółdzielczych i ich placówek (lewa oś) oraz przeprowadzonych fuzji (prawa oś) w latach 1996-2011

Źródło: KNF, NBP.

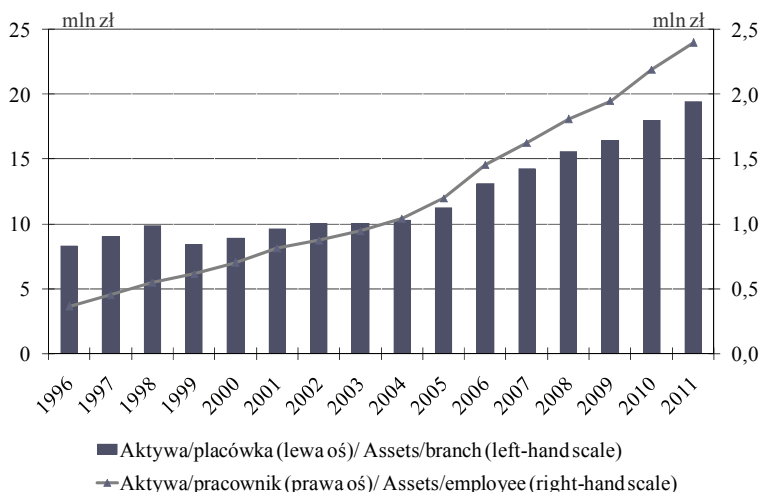
W kolejnych latach banki kontynuowały proces dokapitalizowania. Miał on w większości przypadków organiczny charakter i polegał zazwyczaj na kumulowaniu zysków netto⁷. Z tego też względu w kolejnych latach sektor banków spółdzielczych nie podlegał zauważalnym zmianom strukturalnym. Od 2003 r. rocznie banki przeprowadzały tylko kilka fuzji i przejęć (rys. 1). W tym czasie zmieniła się też strategia rozwoju banków spółdzielczych polegająca na rozbudowie sieci placówek. W latach 2001-2011 średnia liczba placówek⁸ przypadających na jeden bank zwiększyła się 3,5 do 7. W tym samym czasie zwiększyło się również, choć w wolniejszym tempie, zatrudnienie w bankach, tj. z 26,4 tys. do 32,7 tys. pracowników. Zmiany te były w pewnym stopniu uwarunkowane szybszym tempem wzrostu gospodarczego i ogólnym wzrostem popytu na kredyty zgłaszanego przez przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe, jakie występowały w Polsce od mo-

⁷ Banki zostały zobowiązane do podniesienia kapitałów do poziomu:

- 300 tys. euro do końca 2001 r.,
- 500 tys. euro do końca 2005 r.,
- 1 mln euro do końca 2010 r.

⁸ Nie licząc centrali banku, gdzie również prowadzona jest działalność operacyjna.

mentu wejścia do UE⁹. Rozbudowa sieci placówek spowodowała, przybliżenie się banków do klientów i wzmocnienie jego detalicznego profilu. Jedną z metod zmiany strategii działania i uniwersalizacji działania banków spółdzielczych było wykorzystanie bankowości elektronicznej i internetowej. Niektóre banki ustanowiły odrębne nazwy handlowe i rozpoczęły specjalizację w obsłudze klientów wyłącznie za pośrednictwem Internetu. Przykładem jest Wielkopolski Bank Spółdzielczy, który w 2008 r. utworzył markę handlową neoBANK oferującą wszystkie usługi bankowe drogą elektroniczną¹⁰. Dzięki zwiększaniu liczby klientów banki starały się wykorzystywać korzyści skali i poprawiać efektywność swojego działania. Począwszy od 1999 r. banki spółdzielcze zwiększały średnią wartość aktywów przypadających na jedną placówkę i na jednego pracownika (rys. 2).

Rys. 2. Średnia wartość aktywów przypadających na jedną placówkę (lewa oś) i jednego zatrudnionego (prawa oś) w bankach spółdzielczych w latach 1996-2011
Źródło: KNF, NBP.

Zmiana struktury portfela kredytowego

Lepsza pozycja kapitałowa uzyskana, m.in. dzięki konsolidacji lat 1997-2001 umożliwiła bankom spółdzielczym na oferowanie kredytów większym podmiotom gospodarczym. Kapitałowe ograniczenie działalności kredytowej w bankach wynika z konieczności przestrzegania limitów koncentracji zagrożeń. Art. 71 ustawy Prawo bankowe¹¹ wskazuje, że całkowite zaangażowanie bilansowe i pozabilansowe banku w jeden podmiot lub grupę powiązanych kapitałowo lub organizacyjnie podmiotów nie może przekraczać 25% funduszy własnych banku. Ponadto suma zaangażowań banku

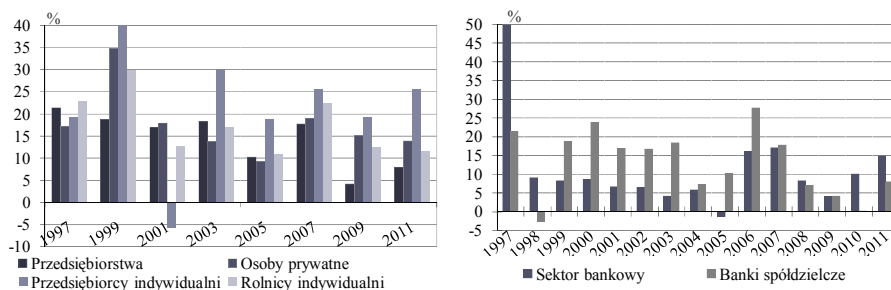
⁹ Kwartalne raporty NBP „Sytuacja na rynku kredytowym” – edycje w latach 2004-2006.

¹⁰ Informacje ze strony internetowej WBS (http://www.neobank.pl/o_banku.wbs).

¹¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1997, nr 140, poz. 939).

równych lub przekraczających 10% jego funduszy własnych (tzw. duże zaangażowanie) nie może być wyższa niż limit dużych zaangażowań, który wynosi 800% funduszy własnych. Na koniec 2005 r., przy założeniu posiadania przez bank wymaganej kwoty kapitałów, tj. odpowiednika 500 tys. euro¹², maksymalne zaangażowanie w jeden podmiot mogło wynosić około 1,6 mln zł. Taka kwota kredytu mogła być wystarczająca dla zaoferowania podmiotom gospodarczym kompleksowej obsługi kredytowej, a przy tym, na zasadzie cross-sellingu, innych usług bankowych.

Dokapitalizowanie banków spółdzielczych stało się zatem istotnym czynnikiem umożliwiającym rozszerzenie działalności na przedsiębiorstwa i zamożne osoby prywatne. Istotnym rezultatem tego był całkowity wzrost aktywów banków spółdzielczych, w tym zwiększenie średniej wartości aktywów obsługiwanych przez jeden oddział operacyjny (rys. 2). Zmiana strategii działania banków spółdzielczych spowodowała wzrost wartości kredytów udzielonych przedsiębiorstwom i osobom prywatnym. Banki spółdzielcze w znacznie szybszym tempie zwiększały wartość udzielanych kredytów (rys. 3).

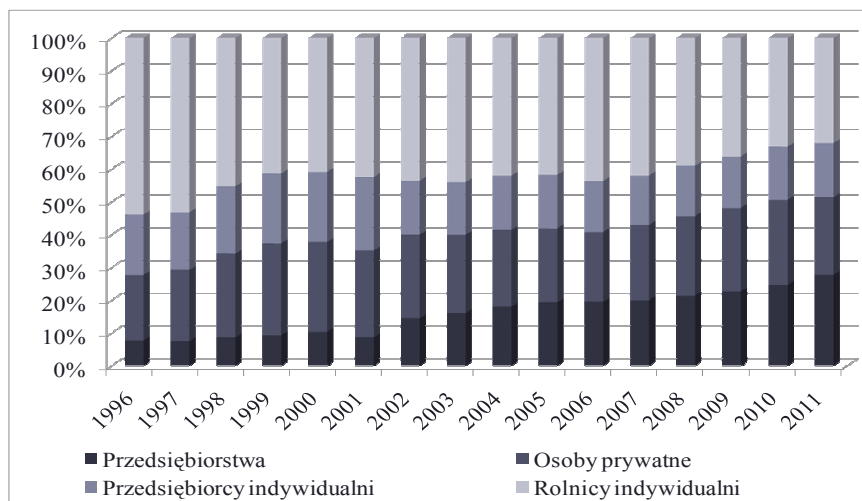

Rys. 3. Roczna dynamika wzrostu kredytów banków spółdzielczych dla sektora niefinansowego (lewy panel) oraz kredytów dla przedsiębiorstwa w sektorze bankowym i bankach spółdzielczych (prawy panel) w latach 1997-2011

Źródło: KNF, NBP.

W przypadku kredytów dla przedsiębiorstw, w większości okresu 2003-2011, ich dynamika wzrostu była wyższa niż w całym sektorze bankowym. Było to jednym z powodów znacznego wzrostu udziału kredytów dla przedsiębiorstw w portfelu kredytowym banków spółdzielczych (rys. 4). W ten sposób struktura portfela stała się bardziej zdywersyfikowana. Taki kierunek transformacji działalności kredytowej był zbieżny ze zmianami zachodzącymi w bankowości spółdzielczej w krajach UE i pozaeuropejskich. Oznacza to, że banki spółdzielcze podlegają procesowi uniwersalizacji i stają się lokalnymi centrami finansowymi kredytującymi rolniczą i pozarolniczą działalność gospodarczą, w tym również małe i średnie przedsiębiorstwa w większych aglomeracjach miejskich.

¹² W dniu 31 grudnia 2005 r. kurs wymiany EUR/PLN w NBP wynosił: 3,2613 zł.

Rys. 4. Struktura portfela kredytowego banków spółdzielczych w latach 1996-2011
Źródło: KNF, NBP.

Jedną z istotnych przyczyn zmiany strategii działania banków spółdzielczych w latach 1996-2011 był silny wzrost gospodarczy notowany w Polsce po wejściu do UE. Według GUS wartość rocznego przyrostu PKB wzrosła z 1,4% w 2002 r. do 6,8% w 2007 r. W tym samym czasie podwoiła się roczna wartość eksportu dochodząc do 479 mld zł, a nakłady na środki trwałe w przedsiębiorstwach wzrosły o 67% do 254 mld zł. Tak silna poprawa koniunktury miała swoje odzwierciedlenie w zwiększonym popycie przedsiębiorstw na kredyt. Dodatkowym powodem dla większego zaangażowania się banków spółdzielczych w kredytowanie przedsiębiorstw był napływ inwestycji i środków unijnych. W dużym stopniu finansowały one projekty infrastrukturalne, co poprawiały koniunkturę małych przedsiębiorstw i generowały dalsze zapotrzebowanie na kredyt.

Wzrost zamożności ludności przyczynił się do wzrostu popytu na kredyty dla osób prywatnych. Poprawa sytuacji gospodarczej zapoczątkowana w 2003 r. zwiększyła poziom dochodów ludności a także przyczyniła się do wzrostu wynagrodzeń. Zgodnie z danymi GUS w latach 2002-2007 wartość PKB per capita wzrosła z 21,2 tys. zł do 30,9 tys. zł, a przeciętne wynagrodzenia miesięczne brutto z 2.079 zł do 2.673 zł. Od strony podażowej wysoka zyskowność uzyskiwana przez banki na udzielaniu kredytów konsumpcyjnych [NBP 2012] była jednym z motywów wzrostu ich udziału w portfelu kredytowym banków spółdzielczych.

Podsumowanie

Bankowość spółdzielcza podlegała silnym przeobrażeniom strukturalnym w latach 1996-2011. Banki spółdzielcze zmieniły swój profil z niszowego, skierowanego głównie do rolników i agrobiznesu, na uniwersalny o bar-

dziej zdywersyfikowanej ofercie produktowej. Proces ten był zbliżony do zmian jakim podlegały banki spółdzielcze w innych krajach UE i pozaeuropejskich. W analizowanym okresie ponad dwukrotnie zmniejszyła się liczba banków (z 1.394 do 574), a jednocześnie kilukrotnie zwiększyła się liczba placówek operacyjnych (z 1.136 do 4.020). Prowadząc ekspansję, nie tylko na terenach wiejskich, ale i w dużych aglomeracjach miejskich, banki zwiększały liczbę klientów i wykorzystywały korzyści skali. Poprawiło to efektywność działania mierzoną wartością aktywów przypadających na jedną placówkę i jednego pracownika. Konsolidacja banków przyczyniła się do poprawy ich kapitalizacji i poziomu bezpieczeństwa ich działania. Średnia wartość wskaźnika adekwatności kapitałowej wzrosła z 8,8% do 13,4%. Wyższe kapitały własne umożliwiły im obsługę kredytową większych przedsiębiorstw. Wejście Polski do UE, poprawa koniunktury, a następnie światowy kryzys finansowy wpłynęły na reorientację struktury portfela kredytowego banków spółdzielczych. Istotnie zwiększyły w nim udział kredytów dla przedsiębiorstw i osób prywatnych oraz zmniejszając udział kredytów dla rolników indywidualnych.

Bibliografia

- Alexopoulos Y., Goglio S., 2009: *Deregulation and Economic Distress: Is There a Future for Financial Co-Operatives?*, Euricse Working Papers No. 001/09 (<http://euricse.eu/en/publications/working-papers?page=4>)
- Babu J., Selkhar M., 2012: *The Emerging Urban Co-Operative Banks (UCBS) In India: Problems and Prospects*, Journal of Business and Management, vol. 2, Issue 5 (July-Aug. 2012), s. 01-05.
- Ferri G., 2008: *Why cooperative banks are particularly important in a time of credit crunch*, European Association of Co-operative Banks, EACB Research Papers no. 01/2008, (http://www.eacb.eu/en/research_library.html).
- Komisja Nadzoru Bankowego, 2006: *Banki spółdzielcze w Polsce*, Komisja Nadzoru Bankowego, Warszawa.
- Kornasiewicz A., 2001: *Polski sektor bankowy 1989-2000. Osiągnięcia i niepowodzenia*. Zeszyty BRE Bank – CASE, nr 52, 7-14.
- Kozak S., 2010: *Stabilność i dochodowość banków spółdzielczych w Polsce w czasie kryzysu rynków finansowych*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 4 (53), s. 252-263.
- Orzeszko T., 1998: *Banki Spółdzielcze w Polsce. Ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej. Poznań.
- Piętka J., 1995: *Krótki zarys historii polskiej spółdzielczości bankowej*, Bank Spółdzielczy, Warszawa, nr lipiec/1995.
- Raport o stabilności systemu finansowego. Grudzień 2011 r.* Warszawa 2012, Narodowy Bank Polski.
- Sytuacja finansowa banków. Synteza*. Warszawa, Komisji Nadzoru Bankowego i Komisji Nadzoru Finansowego, edycje w latach 1999-2011.

- Sytuacja na rynku kredytowym. Wyniki ankiety do przewodniczących komitetów kredytowych.* Warszawa, Narodowy Bank Polski, edycje w latach 2004-2006.
- Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1975, nr 20, poz. 108).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1989 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1989, nr 4, poz. 21).
- Ustawa z dnia 20 stycznia 1990 o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości (Dz.U. 1990, nr 6, poz. 36).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz.U. 1997, nr 140, poz. 939).
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (Dz.U. 2000, nr 119, poz. 1252).
- Zawojcka A., Siudek T., 2005: *Do Cooperative Banks Really Serve Agricultural Sector in Poland?*, International Congress of European Association of Agricultural Economists, August 23-27, 2005, Copenhagen, Denmark (<http://ageconsearch.umn.edu/handle/24479>).